

Araştırma Makalesi / Research Paper

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE YÖNELME HÂLİ EKİNİN SÖZ DİZİMSEL VE ANLAM BİLİMSEL GÖRÜNÜMÜ

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Öz

Dünyayı algılayış biçimimiz, zihnin süzgecinden geçtikten sonra dil ile somut hâle gelir. Duygu ve düşüncelerin ifadesi, dili oluşturan birimlerin söz dizimi kurallarına göre bir araya gelerek birbirleriyle etkileşimleri sonucu gerçekleşir. Ancak sınırlı sayıdaki dil birimlerinin sınırsız sayıdaki duygu ve düşünceleri ifade edebilmesinin imkânsızlığı, dil birimlerine birden fazla işlev yüklemeye zorunluluğunu ortaya çıkarır. Dilin çok işlevli birimlerinden biri de eklerdir. Ekler, kelimeler arasında kurdukları söz dizimsel ve anlam bilimsel ilişkilerle kelime grubu ve cümle biçiminde söz dizimsel yapıların oluşmasını sağlayan dil birimleridir.

Türkçenin işlevsel dil birimlerinden olan hâl ekleri, isimlerle diğer kelimeler arasında bağlantı kurarak zaten tek başlarına bir anlam alanına sahip olan isimlerin aynı zamanda söz diziminin de bir parçası olmalarını sağlar. Hâl eklerinden biri olan yönelme hâli eki de temel işlevi olan yönelme, yaklaşma, yön bildirme işlevinin yanı sıra zaman, sebep, amaç, istek vb. anlam ilgileriyle sonuna geldiği kelimelerin cümlede söz dizimsel görevler üstlenmesini yani cümlenin yönetici ögesine bağlı bir tamlayıcı ögesi olmasını sağlar.

Bu doğrultuda yönelme hâli ekinin Çağatay Türkçesindeki söz dizimsel ve anlam bilimsel işlevlerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada, ekin anlam bilimsel işlevleri, kurduğu söz dizimsel yapılar doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış

Geliş Tarihi/Date Applied: 16.03.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 02.07.2022

Makalenin Künyesi: Makalenin Künyesi: Erdem Uçar, F. M. (2023). "Çağatay Türkçesinde Yönelme Hâli Ekinin Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Görünümü". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 55, 43-78

DOI: 10.24155/tdk.2023.217

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, filiz.ucar@nevsehir.edu.tr, Nevşehir/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-4690-4710

eserlerde yönelme hâli ekinin başlıca görevi; isimleri, isim, fil ve edat türünden kelimelere bağlayarak söz dizimsel görevler üstlenmesini yani cümlelerin veya kelime grubunun zorunlu veya seçimlik bir ögesi olmasını sağlamaktır. Yönelme hâli eki, bu dönem eserlerinde *yer, yön, yönelme* bildiren, *yaklaşma* ifade eden temel işlevinin yanı sıra kelimeler arasında *amaç, sebep, durum, zaman, içinlik, mahsusluk, mensupluk, görelilik, değer, bedel, karşılık, üstünlük, karşılaştırma, vasıta, zamanda ve mekânda sınırlama, bulunma, çıkma* gibi türlü anlam ilgileri oluşturmuştur. Ek, bu işlevlerini kimi zaman bağlandığı *köre, karşı, tegrü, değin, değinçe, tégi* vb. edatlarla birlikte yerine getirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, hâl ekleri, yönelme hâli eki, çok işlevlilik, Türk dili.

Syntactic and Semantic View of Dative Case Suffix in Chaghatai Turkish

Abstract

Our way of perceiving the world becomes concrete with language after passing through the filter of mind. Expression of feelings and thoughts occurs when the units making up the language come together in accordance with the syntax rules and interact with each other. However, the impossibility of a limited number of language units to express an unlimited number of emotions and thoughts reveals the necessity of assigning more than one function to language units. One of the multifunctional units of the language is suffixes. Suffixes are language units that enable the formation of syntactic structures in the form of word groups and sentences with the syntactic and semantic relations they establish between words.

As one of the functional language units of Turkish, case suffixes establish a connection between nouns and other words, and enable nouns which already have a semantic field on their own to be a part of the syntax at the same time. By providing meanings such as time, reason, purpose, intention in addition to its main function of indicating direction or goal of action, dative case suffix enables the words end of which it is added to take on syntactic functions in the sentence, that is, to become a complementary element depending on the executive element of the sentence. Accordingly, in this study aiming to determine the syntactic and semantic functions of the dative case suffix in Chaghatai Turkish, the semantic functions of the suffix were attempted to be analyzed in line with the syntactic structures it established.

As a result of the evaluation, it has been observed that the main task of the dative case suffix, used in the works written in Chaghatai Turkish is to connect nouns to words such as nouns, verbs and prepositions, and to ensure that they take on syntactic tasks, that is, to be a mandatory or optional element of a sentence or word group. In addition to its basic function of indicating *direction or goal of action* in the works of this period, dative case suffix also established various meaning relations between words such

as purpose, reason, situation, time, reasoning, peculiarity, belonging, relativity, value, cost, reward, superiority, comparison, instrument, limitation in time and space, presence, and leaving. The suffix sometimes fulfills these functions through prepositions such as *köre*, *karşu*, *tëgrü*, *dëgin*, *dëginçe*, *tëgi*.

Keywords: Chaghatai Turkish, case suffixes, dative case suffix, multifunctionality, Turkish language.

Giriş

Dildeki birimlerin her birinin söz dizimsel ve anlam bilimsel olmak üzere çeşitli işlevleri vardır. Birbiriyle ilişkili olan bu işlevlerin doğru olarak tespiti, özellikle tarihî metin incelemelerinde büyük önem taşımaktadır. Dilin çok işlevli birimlerinden biri de eklerdir. Tek başlarına anlam taşımayan eklerin anlamları, kelimeler arasında kurdukları ilişkiler sırasında ortaya çıkar. Yapısal ve anlamsal nitelik taşıyan bu ilişkiler, dilde çeşitli söz dizimsel yapıların oluşmasını sağlar.

Dilin söz varlığının önemli bir parçasını oluşturan isimler; varlıkları, duygu, düşünce ve durumları tek başlarına bildirme özelliğine sahip anlamlı dil birimleridir. Ancak isimlerin söz diziminin bir parçası olabilmeleri için başka kelimelerle ilişki içinde olmaları gerekir. İsimlerin isimler, fiiller ve edatlarla kurdukları ilişkiler sırasında içinde buldukları durumlar, *ismin hâlleri* olarak ifade edilir. Her ilişkinin ifadesi için isim farklı hâlde bulunur. Bu hâlleri gösteren ekler de *hâl ekleridir* (Ergin, 1990: 121, 215).

Hâl eklerinin temel işlevi, isimlerle diğer kelimeler arasında çeşitli anlamsal ilişkiler oluşturarak kelime grubu ve cümle denilen söz dizimsel yapıların ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu söz dizimsel yapılar, bağımsal dil bilgisi kuramına göre bir yönetici öge ile ona bağlı tamlayıcı ögelerden meydana gelir. Kelime gruplarının yönetici ögesi sonda bulunan fiil, isim, edat veya zarf türünden bir kelime iken cümlelerdeki yönetici öge, bir fiil ya da ek-fiille çekimlenmiş bir isimdir. Yönetici ögeye göre biçimlenip işlev kazanan tamlayıcı ögeler, anlamı tamamlamak, netleştirmek, genişletmek veya zenginleştirmekle görevli olup yönetici öge ile olan ilişkilerinin zorunlu olup olmamasına göre zorunlu ve seçimlik ögeler olarak ikiye ayrılır. Zorunlu ögeler, bir kelime grubu ya da cümlenin dilin kurallarına uygun olarak kurulabilmesi için o cümlede mutlaka bulunması gereken, çıkarıldığında anlamsal ya da söz dizimsel boşluklar oluşturan ögelerken seçimlik ögeler, yokluğu ile cümlenin söz dizimsel yapısını bozmayan ancak varlığıyla anlamsal açıdan cümleyi zenginleştiren, genişleten ögelerdir

(Uzun, 2000: 18-19; Gökdayı, 2010: 1311; Hirik, 2017: 392; Erkman-Akerson, 2007: 164-167; Erkman-Akerson ve Ozil, 2015: 57).

Cümlelerde tamlayıcı ögelerin zorunlu veya seçimlik olması, yönetici öge tarafından dilin söz dizimi, anlam ve şekil bilgisi kuralları doğrultusunda belirlenir. Ek-fiille çekimlenmiş isim cümlelerinde zorunlu öge öznedir. Yönetici ögeyi yer, yön, zaman, durum vb. bakımlardan tamamlayan ögeler ise seçimlik öge olarak görev yapar. Fiil cümlelerinde bulunması gereken zorunlu ögeler ve bunların sayısı, fiilin *istemi/değerliliği* ile ilgilidir (Üstünova, 2014: 71; Hirik, 2017: 402-403).

Fiillerin doğasında gizli biçimde bulunan *istem/değerlilik*, onların söz dizimsel ve anlam bilimsel çevresini belirleyebilme ve yönetebilme gücünü ifade eder. Başka bir deyişle bir fiilin cümle kurabilmesi için yönetim alanına girmesi gereken hâl ekli öge sayısı, o fiilin *istemi/değerliliği*dir. Türkçe fiiller, mantıksal açıdan farklı istem sayılarına sahiptir. Ancak bir fiilin sabit, tek bir mantıksal ya da sayısal *istemi* olmayıp bu sayı, anlamına göre değişiklik gösterebilir. Her fiil, mutlaka bir özneye ihtiyaç duyar. Bir fiil ve onun yönetimine giren bir özne, cümle kuruluşu için yeterli olabilir. Sadece bir özne gerektiren bu tür fiiller, *tek istemli/tek değerli* fiiller olarak kabul edilir. Ancak bazı fiillerin cümlede anlamsal ve yapısal boşluk oluşmaması adına *kimi, kime, kimden, neyi, neye, nereye, nereden* gibi sorulara cevap istemesi, yönetim alanlarına öznenen başka ögelerin girmesini de gerektirir ki bu durumda bu tür fiiller, iki veya daha fazla *istemli/değerli* fiiller olarak kabul edilir (Erkman-Akerson, 2007: 167; Doğan, 2011: 449; 2015: 78).

Çalışmanın konusunu oluşturan *yönelme hâli eki*, cümlede fiilin yerini, yönünü gösteren, yaklaşma ifade eden bir isim çekimi ekidir. İsimleri fiillere, isimlere ve edatlara bağlayarak yer, yön, zaman, sebep, amaç, karşılaştırma, bildirme, kuvvetlendirme, uygunluk vb. anlam ilgileri oluşturur (Ergin, 1990: 221-222). Böylece sonuna geldiği isimlerin, ilişkili oldukları kelimelerin niteliğiyle de ilgili olarak çeşitli söz dizimsel görevler üstlenmesini yani kelime grubu ya da cümlelerin zorunlu veya seçimlik bir ögesi olmasını sağlar¹.

1 Yönelme hâli ekli ögenin işlevleri, cümlelerin hangi ögesi olduğu ve bu ögelerin nasıl adlandırılması gerektiği üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Emre, A. C. (1954). "Türkçede Cümle: I. Ünlenden Cümleye", *TDAY-Belleten*, 128-129; Sinanoğlu, S. (1957). "Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümleç". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* VI (67), 368-371; Ergin, M. (1990). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 221-222; Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 528; Sinanoğlu, S. (1957). "Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümleç". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* VI (67), 368-371; Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları, 66-69; Boz, E. (2004). "Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: TDK Yayınları, 501-512; Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 72-81; Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, 280-289; Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, 209-216.

Bu doğrultuda çalışmada, yönelme hâli ekinin Çağatay Türkçesindeki söz dizimsel ve anlam bilimsel işlevleri, dönem eserlerinden tespit edilen örnekler doğrultusunda ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda yönelme hâli ekinin isimleri bitmiş ya da bitmemiş fiillere, isimlere ve edatlara bağlayarak kelime grubu ve cümle biçiminde söz dizimsel yapılar meydana getirdiği görülmüştür. Fiilin isteminin yönelme hâli ekli ögenin zorunlu ya da seçimlik olmasını doğrudan etkileyebileceği düşüncesiyle ekin isimleri fiillere bağlama işlevi, fiilin istem durumuna göre gruplandırılarak verilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan ekin anlam bilimsel işlevlerinin ortaya çıkma biçiminin, yönetiminde olduğu fiilin anlam alanıyla da bağlantılı olabileceği görülmüş, böylece kimi anlam bilimsel işlevler de fiilin mental ya da hareket, durum bildirir nitelikte oluşuna göre kendi içinde birtakım sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.

Taranan eserlerin seçiminde Çağatay Türkçesinin üç döneminin de dil özelliklerini tam olarak yansıtan eserler olmasına dikkat edilmiş, örnek cümleler, ait oldukları eserlerin tarihine göre eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. Cümleler, alındıkları eserlerdeki yazım şekliyle verilmiş ancak Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunan ve kaynaklarda *i*, *é*, *é* işaretleriyle gösterilen *kapalı e* sesi, görsel bütünlüğü sağlamak adına *é* işaretiyle gösterilmiştir. Örnek cümleler italik olarak yazılmış, yönelme hâli eki almış kelime ve kelime grupları koyulaştırılmıştır.

1. Yönelme Hâli Ekinin Tarihsel Gelişimi

Eski Türkçede *+KA*, nadiren *+(y)A* biçiminde olan ekin *+GA*'lı şekli Uygur Türkçesinde ortaya çıkmıştır. *+(y)A* eki, özellikle iyelik eklerine, son sesi */k/* olan isimlere ve kitabelerde bazı yer bildiren isimlere gelir. Ek, Moğolcada da *+A* biçimindedir: *adağ+a* “ayağa”, “*biri+ye* “güneye”, *big+ke* “beye” vb.” (Gabain, 2000: 63; Tekin, 2003: 110-112; Erdal, 2004: 171-173; Eraslan, 2012: 142).

Ekin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bang'a göre ekin aslı *+A* olup Eski Türkçedeki *+ka* (*< +k+a*)'lı biçimler, *yağ* (*< ya+k*) “yan, taraf”, *sağ* (*< sa-ğ*) “yan, taraf” gibi kelimelerden kalıplaşma yoluyla türemiştir. Aynı şekilde “bulunma” ifade eden *+kı* (*< +k+i*) ekindeki */k/* unsuru da *yağ*, *sağ* kelimelerinden kalıplaşmadır. W. Kotwicz, Eski Türkçede birlikte görülen *+A* ve *+KA* eklerinin “yönelme, bulunma” ifade eden iki ayrı ek olduğunu ileri sürer. Ona göre *başka* (*< baş+ka*), *özge* (*< öz+ge*) gibi kelimelerde görülen *+ka*, *+ge* ekleri de yönelme-bulunma hâli ekleridir. Poppe de benzer bir görüşle *+A* ve *+KA* eklerinin ayrı ayrı ekler

olduğunu, +KA > +A değişiminin mümkün olmadığını dile getirir (Eraslan, 2012: 140).

Abdullayev +KA, +GA eklerinin +KArU, +GARU eklerinin bir çeşidi olduğunu ileri sürer: +GARU > +GAR > +GA > +A. Ona göre her iki ek de Türklerin yönü elle göstermelerinden yola çıkılarak ğarı “dirsek, arşın, hayvanın ön bacağı” kelimesiyle ilişkilendirilmelidir. Kerimov, ekin kökenini ħara- “bakmak” fiiline bağlar: ħara > ħarau > ħarayu > ħariyu > ħariu > ħara > ħar, ğar > +KA, +GA (Kuznetsov, 1995: 233-234).

+KA, +GA yönelme hâli eklerinin kör- “görmek” filinden ortaya çıktığını düşünen Kuznetsov (1995: 235-236)’a göre bu fiilin değişimi iki yönde olmuştur:

(bildirme kipinde) ew körü keter > ew körü... > ew-kerü keter “eve gider”; tağ körü ketti > tağ-körü > tağ-ħoru ... > tağ-ħaru ketti “dağa gitti”.

(emir kipinde) ew kör ket > ew-kör... > ew-ker... > ew-ke(r)... > ew-ke ket “eve git”; tağ kör ket > tağ-kör... > tağ-ħor... > tağ-ħar... > tağ-ħa(r)... > tağ-ħa ket “dağa git.”.

Ergin (1990: 221-222), Eski Türkçede yönelme hâli ekinin +KA, +GA olduğunu, Oğuz grubu Türk lehçelerinde /K/, /G/ ünsüzlerinin düşmesiyle ekin +A’lı biçiminin ortaya çıktığını ifade eder. Eraslan (2012: 141), +A’lı biçimlerin Eski Türkçede kullanılmış olmasından hareketle bu izahı tatmin edici bulmaz.

Timurtaş (2005: 86)’a göre Batı Türkçesinde yönelme hâlindeki kişi zamirlerinin baŋga, saŋga şeklinde /ŋg/ içermesi, ekin başındaki /G/ seslerinin sonradan düştüğünü ve Eski Türkçede /n/ ile /ğ/’nin /ŋg/ hâlinde birleşip lehçelerin teşekkülünde tekrar parçalanmadan Batı Türkçesine klişe hâlinde intikal ettiğini göstermektedir. Bu şekildeki /ŋg/ teşekkülünün 3. kişi iyelik ekli kelimelerin çekiminde de görüldüğünü, iyelik ekinden sonra gelen yardımcı /n/’nin ekin başındaki /G/ ile birleşerek /ŋg/’yi meydana getirdiğini sonra da /ŋg/ > /n/ değişimi olduğunu belirtmektedir.

2. Yönelme Hâli Ekinin Çağatay Türkçesindeki Biçimsel Görünümü

Çağatay Türkçesinde +GA, +KA, +(n)A biçimlerinde görülen yönelme hâli eki, genellikle ünlü ve tonlu ünsüzle biten isimlerde +GA, tonsuz ünsüzle biten isimlerde +KA biçimindedir: başıga “başına” (GD 275), köŋg-lige “(onun) gönlüne” (ŞAD 48), otka “ateşe” (ŞAD 1132), suğa “suya” (MZE 305), bellerige “bellerine” (V 2a/24), kögüske “göğse” (Sİ 448), kökge “göğse” (TEH 25a/8), kuşlarğa “kuşlara” (LT 1580), Ancak dönem metinleri incelendiğinde ünsüz uyumuna aykırı kullanımlara da rastlamak mümkündür: kuyaşğa “güneşe” (GD 411), ulusğa “ulusa” (GD 478), tağka “dağa” (BV 58/3), yurtğa “yurda” (ŞT 65b/6), sütge “süte” (FN 5/27),

İsimlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekillerine gelebilen ek, bazı isim tabanlarında ve özellikle de iyelik eklerinden sonra *+A* ve *+nA* biçimlerinde görülebilir: *başıma* “başıma” (GD 1071), *derde* “derde” (GD 418), *tolun aya* “dolunaya” (ŞAD 515), *égnime* “omzuma” (Sİ 396), *derdime* “derdime” (LT 89), *bêglerine* “beylerine” (ŞT 77a/2).

Klasik öncesi ve klasik dönem eserlerinde Türkçe kelimelerde artılık-önlük uyumuna büyük ölçüde uyan ekin özellikle klasik sonrası dönemde sık sık uyuma aykırı olarak geldiği görülür: *her biriğa* “her birine” (NŞ 603/2), *könğlümğa* “gönlüme” (ŞHD 35a/12), *birisi birisiğa* “birbirine” (ŞT 65b/13), *birigi* “birine” (RŞ 97/10), *kuğağıge* “kulağına” (RŞ 91/9), *kêlmeğay* “gelmeyecek” (RD 7/5), *yêr yüziğa* “yeryüzüne” (RD 4/7), *yıkılgey* “yıkılacak” (RD 30/8). Arapça ve Farsçadan geçmiş alıntı kelimelerde ise Çağatay Türkçesinin üç döneminde de uyum yoktur²: *ben-değa* “köleye” (GD 171), *katlimğa* “katlime” (GS 598/7), *hüşniğa* “(onun) güzelliğine” (NŞ 461/7), *menzilğa* “menzile” (Sİ 361), *secdeñğğa* “(senin) secdene” (LM 110), *âlemğa* “âleme” (KMNM 39/44), *vaşlñğge* “(senin) vaslına” (ŞMM 20/5).

3. Yönelme Hâli Ekinin Çağatay Türkçesindeki İşlevsel Görünümü

Çalışmada yönelme hâli ekinin işlevleri, söz dizimsel ve anlam bilimsel olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

3.1. Söz Dizimsel İşlevler

Genel Türkçede olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de yönelme hâli eki, isimleri fiillere, isimlere ve edatlara bağlayarak kelime grubu ve cümle biçiminde söz dizimsel yapılar meydana getirir.

3.1.1. İsimleri Fiillere Bağlama İşlevi

Yönelme hâli ekinin temel işlevi, isimleri bitmiş veya bitmemiş fiillere bağlayarak fiilin yerini, yönünü göstermek, yaklaşma ifade etmek, böylece bağlı bulunduğu ismi yönetici ögenin yönetim alanına girdirerek cümlenin veya kelime grubunun bir ögesi hâline getirmektir. Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserler incelendiğinde çoğunlukla iki veya üç *istemli/değerli* fiillerin yönetimindeki yönelme hâli ekli ögenin yönetici ögeye sorulan *kime*, *neye*, *nereye*, *ne ile* sorularına cevap vererek cümlenin zorunlu ögesi durumunda olduğu görülür. Kimi örneklerde ise bu öge yer, yön belirtme işleviyle kullanılmayıp fiilin gerçekleşme amacını, sebebini bildiren, değer, bedel, karşılık, görelilik vb. ifade eden seçimlik öge durumundadır.

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, K. (1970). “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 113-124.

Özne + Zorunlu Yönelme Hâli Ekli Öge + (Seçimlik Öge) + Yönetici Öge (İki İstemli Fül)

Bolur bir ayğa her kün muķābil “Her gün bir aya karşılık gelir” (DN 536).

İşāret kıl semenğa kim açılsun “Yasemin çiçeğine işaret et ki açılınsın” (DN 795).

Dırahtқа çıktı “Ağaca çıktı” (TEH 11b/1).

Andın ‘ilm tahşīli üçün şehrga keldi. “Ondan ilim tahsil etmek için şehre geldi” (MN I 321/T141).

Zār kōnglümge terāhhum eyle “Zavallı gönlüme canının sadakası için merhamet et” (BHTD XXXVIII/2).

Dēp erdim barçası kēlsün eşitsün barçası sözim / İşensünler meni bu dōstluğumge barçası munda “Herkes gelsin, sözümü işitsin, demiştim. Benim bu dostluğuma hepsi inansın, istemiştim” (MN 9/52).

Hāķ emridin uşal cāmlar meyğa tolğay “Allah’ın emriyle o kadehler şarapla dolar” (MN 35/251).

Bir faşl istirāhat kıлмақға rağbet kılıp töşekde yatıştı “Bir ara istirahat etmek için döşekte yattılar” (PSH 2a/7-8).

Bu dünyā hīç kimge vefā etmedi “Bu dünya hiç kimseye vefa göstermedi” (PSH 18b/12).

Cānıma ceḡā kılğan ol ġamze-i kāfirdür “Canıma eziyet eden o kâfir gamzedir” (PSH 15b/1).

Özne + Zorunlu Yönelme Hâli Ekli Öge + Zorunlu Yükleme Hâli Ekli Öge + (Seçimlik Öge) + Yönetici Öge (Üç İstemli Fül)

Külin kökke savurgaylar. “Külünü göğe savuracaklar.” (NMSF R78b/9).

Ve meni yakınığa olturttu. “Beni yakınına oturttu” (NMSF R95b/8).

Mülk ehli başığa altun bile dürrler saçar “Ülkesinde yaşayan insanların başına altın ve inci saçar” (MK 6a/10-11).

Hudāge bu sözni ‘arz kıldı “Allah’a bu sözleri arz etti” (MN 5/22).

Özne + Zorunlu Öge + Seçimlik Yönelme Hâli Ekli Öge + Yönetici Öge (İki İstemli Fül)

Anı tutmaқға tamğa çıktı “Onu tutmak için dama çıktı” (TEH 17a/5).

ġamzesi her dem ki kan tökmekke hūnī istedi / Közleri mēn kanı tolğan sarı imā kıldılar “(Sevgilinin) gamzeleri kan dökmek için huni istedi. Gözleri kanı dolmakta olan beni işaret etti.” (FK 159/3).

Öz mülkidin *'ilm talebiğa* şehrga kèlip èrdi. “Ülkesinden ilim öğrenmek için şehre gelmişti.” (MN I 260/T124).

Bir kün Oğuz yırak yerge *avğa* kètdi “Bir gün Oğuz uzak bir yere ava (av için) gitti” (ŞT 71b/11).

Özne + Zorunlu Öge + Seçimlik Yönelme Hâli Ekli Öge + Yönetici Öge (Üç İstemli Fiil)

Ercāsb intikāmığa yıbardı “Ercasb’dan intikam almak için gönderdi” (KTMA 4b/6).

Bir tebessümğa lebidin cānnı bērdim sūd üçün / Cānım alıp la ‘li anıñg bolmadı *handān nē sūd* “(Sevgilinin) dudağından bir tebessüm karşılığında can(ımı) verdim. Canımı aldığı hâlde dudakları gülmedi, ne fayda!” (FK 131/3).

Zülfi sevdāsığa naqd-i ‘ömr bērdim āh kim / Yētmedi cānımğa bu sevdāda cüz noqşān nē sūd “(Sevgilinin) saçlarının sevdasına ömrümü verdim. Canıma bu sevdadan zerre kadar ulaşmadı, ne fayda!” (FK 131/4).

3.1.2. İsimleri İsimlere Bağlama İşlevi

Yönelme hâli ekinin söz dizimsel işlevlerinden biri de isimleri isimlere bağlayarak söz dizimi çalışmalarında *kısaltma grupları*, *kısaltma öbekleri* vb. olarak ifade edilen kelime grupları oluşturmaktır. Önce genelleşerek kalıplaşma, sonra da eksiltme yoluyla cümlelerden oluşan bu yapılarda, yönelme hâli ekli söz, kendisinden sonra gelen ismin niteleyicisi durumundadır (Karaağaç, 2013: 460-461).

‘Atıku’r-Rahmān Şeyh Lokmān kuddise sırruhu mezārıda yigirmi yılğa yakın şeyh ve mütevellī èrdi “Atıku’r-Rahmān Şeyh Lokman, sırrı mübarek olsun, mezarında yirmi yıla yakın şeyh ve mütevellī idi” (MN I 314/T137).

Şehğa sipāh dervişler du ‘āsıdur; fuķarā himmeti ve tēngri rızāsıdur “Hakan için gerekli olan asker, dervişlerin duası, fakirlerin himmeti ve Tanrı’nın rızasıdır” (MK 12a/2-3).

Kirmekke év yok. “Girecek ev yok” (ŞT 73b/8).

3.1.3. İsimleri Edatlara Bağlama İşlevi

İsimleri edatlara bağlamak, yönelme hâli ekinin söz dizimsel işlevlerinden biridir. Bu tür yapılarda ek, fiilin anlamını tamamlama işlevini bağlandığı edatla birlikte yerine getirir. Çağatay Türkçesinde yönelme hâli eki; *köre*, *tēgrü*, *dēgin*, *dēginçe*, *tēgi*, *karşu* vb. edatlarla birlikte fiilin anlamını görelilik, durum, zamanda ve mekânda sınırlama vb. bakımlardan tamamlamıştır.

Her keçe tañğğa tegin kök künbezi içre yanar “Her gece sabaha kadar gök kubbesi içinde parıldar” (MSD 10).

Kaşlarıñg yādında köp mihrābқа karşı turup / Fāl tuttum keldi falım gāh cüft ü gāh tāk “(Senin) kaşlarının yadıyla mihraba karşı durup tuttuğum fallar bazen tek bazen çift geldi” (LD 879).

Ki meydān başığa degin yetkürüp “Meydan başına kadar ulaştırıp” (Sİ 2210).

Amma Türkniñg uluğdın kiçikige deginçe ve nökerdin bēgige deginçe Sart tilidin behre-menddürler “Fakat Türkler, büyükten küçüğüne, hizmetçiden beyine kadar Sart dilinden nasiplerini almışlardır” (ML B7b/9-10).

Zehr bērip bīmār öltürgüçi tabıblık bularğa naşīb, zūr bile öltürgüçi yaşşılar bularğa köre türk tabīb “Zehir vererek hastaları öldüren hekimlik bunların nasibi(dir), zorbalıkla öldürülen iyiler bunlara göre hekimden kaçmıştır” (MK 10a/9-10).

Nēcege tēgrü tizgünür-sen uşbu bāğ u bustāna “Bu bağ ve bahçede ne zamana kadar çekinerek yaşayacaksın?” (ŞHD 110b/3).

3.2. Anlam Bilimsel İşlevler

Yönelme hâli eki, cümlede söz dizimsel görevlerini yerine getirirken aynı zamanda kelimeler arasında çeşitli anlam ilgileri oluşturarak cümlenin anlamını tamamlar, genişletir, zenginleştirir. Ekin Çağatay Türkçesindeki anlam bilimsel işlevleri aşağıda gösterilmiştir.

3.2.1. Yönelme, Yön Bildirme, Yaklaşma İşlevi

Yönelme, yön gösterme, yaklaşma işlevi; ekin temel işlevi olup incelenen eserlerde en çok bu işlevine rastlanmıştır. Söz konusu işlev, ekin yönetiminde olduğu fiilin anlam alanıyla ilgili olarak çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Yönelme hâli eki, fiilin yöneldiği, ilişkili olduğu varlığı belirtir, sonuna geldiği ismin fiilde belirtilen bir durum ya da özellikle olan ilişkisini gösterir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerden tespit edilen örneklerde bu işlevle kullanılan ekin bağlı bulunduğu fiillerin ağırlıklı olarak mental fiiller olduğu görülmüştür³. Kimi zaman da yönetici öge, ek-fiille çekimlenmiş isim niteliğindedir.

Haber kıl servğa kim bolsun āgāh “Serviyeye haber ver ki (onun da) haberi olsun” (DN 793).

Tikenlerge yavuktur gül hemīşe “Gül daima dikenlere yakındır” (DN 370).

3 Zihinsel hareketlerin dildeki ifadesi olan mental fiiller için bk. Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: TKAE Yayınları.

Bir avuç toprağıni meleküt haylide hilâfet tahtığa olturtmak aṅṅa ya-
raşur “Bir avuç toprağı ruhtar ve melekler topluluğunun hilafet tahtına
olturtmak ona yaraşır” (MK 2a/11).

*Bu nev ‘aşhâb u aḥbâbka intibâh kılmaq ve alarnı bu hâletdin âgâh
kılmaq* “Böyle olan dostları ve ahbabları uyarmak ve onları bu durumdan
haberdar etmek (istedi)” (MK 4b/11).

Gerdün maṅṅa geh cefâ vü dūnluk kıldı “Dünya, bana bazen cefa ve
alçaklık etti” (MK 4a/13).

*Vişâl-i devletidin ayırıp mēni veh kim / Firāk miḥnetiğa mübtelâ kılıp
bara-sēn* “Yazık ki beni kavuşma saadetinden ayırıp ayrılık derdine alıştı-
rıyorsun” (BHTD XIX/2).

Erbâb-ı ğaraz söziğe zinhâr inanma “Düşmanların sözüne sakın inan-
ma” (BHTD XXXV/1).

Hîç kim saṅṅa ‘arz étmedi ḥâlimnı “Hiç kimse sana hâlimi bildirmedii”
(BHTD LVI).

*Hoş ol ki serv-i nâzım rahm kılğay bînevâlarğa / Nêçük kim pâdişehler
merḥamet eyler gedâlarğa* “Padişahların dilencilere merhamet etmesi gibi
o servi gibi salına salına yürüyen sevgilinin düşkünlere merhamet göster-
mesinden güzel ne var” (BHTD XXVII/1).

*Köṅgüldin kim köṅgülge yol durur dērler ğalaṭ êrmiş / Ki mihrim hîç te’
îr étmedi nâmiḥribânımğa* “Gönülden gönüle yol vardır, derler, yalanmış
çünkü sevgim, o vefasız sevgilime hiç etki etmedi” (BHTD XLVI/6).

Belî bu dūnyâ bir ribâṭiğa oḥşar âdem ferzendleri kervânğa oḥşarlar
“Evet, bu dünya bir hana benzer, insanoğulları ise kervana benzer” (ŞT
75a/1-2).

Mâcerânı tamâm kıldı yaṅṅak / Öziniṅ ta’riḫiğe koydı ayak “Ceviz
(şeftalinin) hikâyesini tamamladı, kendisinin tarifine başladı” (MM 59).

Ba ‘ziṅṅ oḥşay-sēn kapkara kılğa “Bazen kapkara kölelere benziyor-
sun” (MM 16).

Bu işdin koḡunğa haber yētip / Râstlanıp çıktı mâcerâ eşitip “Bu an-
latılanlardan kavuna haber ulaşınca, hikâyeyi işitince (kavun) hazırlanıp
çıktı” (MM 95).

Bu kün Mūsâ bilen men sözleşürmen / Halâyıkğa anı işşâ kılurmen “Bu
gün Musa ile konuşacağım. Onun kim olduğunu yaratılmışlara açıklayaca-
ğım” (MN 2/5).

Hudâge nâle eylep uşbu sözni aydılar anda “Allah’a feryat edip orada
şu sözü söyledi” (MN 11/67).

*Ki bir kün **Cebre'îlge** Hâk buyurdu / Barıp keltür uşal Mūsānı dedi*
“Allah bir gün Cebraîl’e, şu Musa’yı git, getir, dedi” (MN 2/2).

*Dēdi Mūsā Hudāvendā **manğa** şefkat kılmusēn / Dēdi Allāh eyā*
Mūsā ġarīb hālin sorar bolsañg “Musa dedi: Ey Allah’ım bana şefkat gösterir misin? Allah dedi: Ey Musa, gariplerin hâlini sorarsan (şefkat gösteririm)” (MN 21/144).

*Dēdiler Hāzret-i Mūsā **sañga** bī-ħad yakın bolsam / Dēdi Allāh dūrūd*
aygıl Muhammedge kēlip munda “Hazret-i Musa dedi: Sana sınır olmasızın yakın olsam. Allah dedi: O zaman buraya gel, Muhammed’e dualar, övgüler söyle” (MN 9/55).

*Bu kızge köñgöl bağlama dēp **öziğa** pend ü naşīhat kılıp bu beytni okudı*
“Bu kıza gönül bağlama diye kendisine nasihatler edip bu beyti okudu” (PSH 18b/9-10).

*Hergiz kuvanmağıl **dünyā mālīga*** “Dünya malına asla güvenme” (PSH 19a/3).

*Mehrengizni **Şenüberge** iştiyākı tüşüp hīç táb ü tākāti kalmadı*
“Mehrengiz Senuber’i özlediğinden hiç dermanı kalmadı” (PSH 18b/4-5).

*Münācāt eylerem **ķādir Hudāğa*** “Kadir Huda’ya dua ederim” (PSH 18a/1).

*Ol **altı oğlığa** köp naşīhatler aytıp ve bēglerge örgetip yurtlar ve şehirler ve eller ve en’āmlar berdi*
“Altı oğluna çok nasihatler edip beylere öğretip yurtlar, şehirler, iller ve nimetler verdi” (ŞT 78b/4-5).

*Ol **havz uluğlıkığa** ta’accüb kılıp turup erdi*
“O havuzun büyüklüğüne şaşırmıştı” (PSH 11b/3).

*Rahm etmese ol dilber **hālīme** müşkildür*
“O sevgili hâlîme merhamet etmese (hâlîm) zordur” (PSH 14b/10).

*Şenüber felekni bīvefālīğın **Allahu te’ālāğa** yıglap bir münācātını okudı*
“Senuber, feleğin vefasızlığından Allah’a ağlayarak bir münacat okudu” (PSH 8b/5).

*Yēme tā uyku ġalebe kılıp tüş kördi ki ġülzārnuñg içinde **bir perizādge** közi tüşti*
“Yine uykuya yenik düşüp rüya gördüğü sırada gül bahçesinde peri gibi güzel bir kız gördü” (PSH 2a/8-9).

*Şenüber **Mehrengizge** tesellī bërmağ için bir beyt okudı*
“Senuber Mehrengiz’i teselli etmek için bir beyit okudu” (PSH 20a/4-5).

***Cānıma** ceḡā kılğan ol ġamze-i kāḡirdür*
“Canıma eziyet eden o kâfir gamzedir” (PSH 15b/1).

***Kimge** dād étey köğsümni yarıp*
“Göğsümü parçalayarak kime bağırap çağırayım” (PSH 17a/1).

Elbette **anğa** i timād kılmak kerek “Elbette ona güvenmeli” (ÇKNT 24b/12-13).

Emîrî'l-mü'minîniñ 'ömrleri **hemme akrabalar** 'ömrudin uzunrak **bolurğa delâlet kılar** “Emîrî'l-Müminîn'in ömrünün bütün akrabalarının ömründen daha uzun olduğuna işaret eder” (ÇKNT 21a/1-2).

Halâyıknıñ mi//âli **âftâbğa oşşadur** “İnsanların örneği güneşe benzer” (ÇKNT 30a/13).

Ek, kimi zaman bu işlevini yüzey yapıda hiçbir ek almadan gerçekleştirir.

Közünîni aç bir dağı bağıl **bu yan** “Gözünü aç da bu tarafa bak” (MZE 553).

Dest açıp **her yan** bakıp zâhir boluban ihtiyâr /Yüz tümen tahsîn yağıp turğan ulusniñ barıdın “El açıp her yana bakıp sevgiliyi görme arzusunu ortaya çıkarınca durmakta olan halkın hepsinden yüz binlerce tahsin yağdı” (BHTD LI/3).

Yönelme hâli eki, isimleri hareket bildiren fiil ya da fiilimsilere bağlayarak hareketin gerçekleştiği, yöneldiği, yaklaştığı yeri ya da varlığı gösterir.

Bitig pîçine çün kolğaştı ol hür / Kavuşturdı eli 'anberğa kâfur “O huri mektubun kıvrımlarına elini uzatınca kâfur, (hurinin) elini kokuya kavuşturdu (elinin güzel kokmasını sağladı)” (DN 355).

Yana **zülümğa** hem çulğaşmağın hiç “Yine saçlarıma bürünme hiç” (DN 275).

Bu sudın ur **hired közine** toprak “Bu sudan akıl gözüne toprak sür” (DN 107).

'Ömri yüz yigirmige yetti. “Ömrü yüz yirmiye ulaştı.” (NMSF R75b/4).

Ölügni hem **ol yerge** defn ettiler “Ölüyü de oraya defnettiler” (Sİ 1019).

Loqmân bin 'âdnı neçe kişi bile ol kavm yamğur du 'âsı için **mekkege** yiberdiler “Lokman bin Ad'ı bazı kişilerle birlikte yağmur duası için Mekte'ye gönderdi” (TEH 4a/11).

Otnıñ yaqınığa kişi bara almas êrdi “Ateşin yakınına insan yaklaşamazdı” (TEH 6a/2).

Deryâdın köprüg birle **narı yüzge** ötüptürler “Köprü ile ırmağın öteki tarafına geçmişler” (KTMA 9a/14).

Kazvînde **bir bāğğa** kirdim “Kazvin'de bir bağa girdim” (KTMA 9b/7-8).

Rūmdın çerig tartıp **horāsānğa** yörüdi “Rum'dan ordu çıkarıp Horasan'a yürüdü” (KTMA 4a/18).

Kêçrek kalsalar köprüg üstige gavgâ bolup suğa yıqılur imkânı bar “Daha geç kalırlarsa köprüde kavga çıkıp (insanların) suya düşme ihtimali vardır” (KTMA 9a/15).

Andın ‘ilm tahşîli için şehrgâ keldi. “Ondan ilim tahsil etmek için şehre geldi” (MN I 321/T141).

Bir avuç tofrağnı meleküt haylide hilâfet tahtığa olturtmağ aŋga yaraşur “Bir avuç toprağı ruhlar ve melekler topluluğunun hilafet tahtına oturtmak ona yaraşır” (MK 2a/11).

Mülk ehli başığa altın bile dürrler saçar “Ülkesinde yaşayan insanların başına altın ve inci saçar” (MK 6a/10-11).

Öyge kelmış dep haberler aytıban cānānedin “Eve gelmiş diye sevgiliden haber verip” (FK 516/1).

Barça ‘ālemğa yayıldı bil ki hüsniŋ pertevi “Bil ki güzelliğinin ışığı bütün dünyaya yayıldı.” (ŞHD 9a/9).

Bu kêçe külbemğa keldi ol kıyaşım yaşurun “Bu gece o güneşim gizlice kulübeme geldi” (BD 46/1).

Ġam okları yemîn ü yesārımğa sançılıp / Ġldin uçup çıkargâ tapıp-mên ‘aceb kanāt “Gam okları sağıma soluma saplanıp halktan uçup çıkmaya acaba kanat bulabilecek miyim” (BHTD III/3).

Bu ayulğan üç yurtğa bardılar. “Söylenen üç yurda vardılar.” (ŞT 65b/6).

Ġurnıŋ tağlarığa qar köp tüşüp érdi “Gur’un dağlarına çok kar yağmıştı” (ŞT 75a/15-16).

Köp emgekler körgendin soŋ yaşımız ottuz tokkuzğa yetkende târih miŋ taķı elig birde yılan yılında Ġ‘ārezm memleketinde atamız tahtında olturup yurt işige meşğül bolduk “Çok eziyetler gördükten sonra yaşımız otuz dokuza ulaştığında, 1051 tarihinde, yılan yılında, Harezmi’de babamızın tahtına oturup memleket işleriyle uğraştık” (ŞT 65b/1-2-3).

Tokkuz miŋ koy ve tokkuz yüz yılķı öltürtdi bulğarın doksan tokkuz havz kıldurup tokkuzığa ‘arağ ve tohsanığa kıımız tolturtdi “Dokuz bin koyun ve dokuz yüz bin yılķı öldürttü. Derilerinden doksan dokuz havuz yaptırıp dokuzuna rakı, doksanına kıımız doldurttu” (ŞT 78b/2-3).

Birevge këydürüp tâc-ı Ġusrevi / Birevni él içre gedā eyledi “Birine Husrev’in tacını giydirip diğeri memleketin dilencisi yaptı” (PSH 19a/1-2).

Cüst ü çālāk yörüp ol ‘imāretğa yetip bir nev’ kılıp anı içiğa kirdi vü etrāfiğa nazār saldı “Hızla yürüyüp imarete ulaşıp bir şekilde içine girdi ve etrafına baktı” (PSH 17a/5-6).

Tā on yaşığa kirgünçe 'ilm taleb kıldı “On yaşına girince ilim öğrenmek istedi” (PSH 2a/2).

Yahşılık kılğıl, deryāğa taşla “İyilik yap, denize at” (ÇKNT 12a/12).

Çağatay Türkçesinde ekin bu işlevi sıfır ek (ø) ile de gerçekleşebilir.

Şatrenc bisāṭın alıp yırtıp yığaçlarını her yan saçtı. “Satranç tahtasını alıp yırtıp her tarafa saçtı.” (NMŞF R86a/24-25).

İşim tağ üzre her yan eşk seyl-ābını sürmekdür “İşim dağ üzerinden her yana gözyaşı selini akıtmaktır.” (ML B11b).

Köydürüp her yan külümni savurduñg “(Beni) yakıp külümü her yana savurdun” (LT 1188).

Buhārāni hem alıp daruğa koyup Belh bardı “Buhara’yı da alıp (ora-ya) yönetici koyup Belh’e gitti” (BN 75a/14).

Geh turup meydān ara eṭrāfğa salıp nazār / Her taraf yüz kan töküp bir gamze-i hūnhārıdın “Bazen meydanda etrafa göz atınca her tarafa kan döken bir yan bakışı her tarafa yüzlerce kan döktü” (BHTD LI/4).

Bedeḥşān üsti birlen Semerkand keldi. “Bedehşan üstünden Semerkant’a geldi” (ŞT 75b/13).

3.2.2. İçinlik, Mahsuluk İşlevi

Yönelme hâli eki, bu işlevinde fiilde belirtilen durumun yalnız bir varlığa özgü olduğuna, o varlıkla ilgili olup o varlık üzerinde özelleştigiğine işaret eder. Ek, Çağatay Türkçesinde temel işlevinden sonra en çok bu işleviyle kullanılmıştır. Ekin bağlı olduğu yönetici öge, çoğunlukla ek-fiille çekimlenmiş isim niteliğindedir. Ancak yönetici ögesi fiil olan örnekler de bulunmaktadır.

Yüzüñg ayına köptür müşteriler “(Senin) ay gibi yüzünün müşterisi çoktur” (DN 197).

Ayağıñg tozu bolğay sürme közge “(Senin) ayağının tozu göze sürme olsun” (DN 476).

Ki gerdün müşterī boldı sözümge “Dünya sözlerime müşteri oldu” (DN 876).

Köñgöl zahmına bu bir merhem erdi “Bu, gönül yarası için bir merhemdi” (DN 306).

Bendüye bile bestām anğa hem tağayı erdiler ve hem sipehsālār “Bendüye ile Bestam onun hem dayısı hem de ordu komutanıydı” (KTMA 13a/21).

Hürmüzniñge egeçisini tutup kim şâpūrğa hala bolğay esir kılıp nikāhığa kivürüp mülkni buzup kayttı “Hürmüz’ün kız kardeşini ki Şâpûr’un halası

olmalı, esir edip nikâhına alıp ülkeyi de viraneye çevirip döndü” (KTMA 9a/17).

Melîke içkeridin şâpûrğa müttefik bolup korganni şâpûrğa bérdi “Melike içeriden Şâpûr ile iş birliği yapıp (Şâpûr’a müttefik olup) kaleyi Şâpûr’a teslim etti” (KTMA 9a/19-20).

Mülk mênge mevrû//idür “Mülk bana baba mirasıdır” (KTMA 10b/1).

Ol dağı atasığa velî’ahd érdi “O da babasının veliahtı idi” (KTMA 6b/21).

Saltanatka şecâ’atdın güzîr yoktur “Saltanat için yiğitlik gereklidir” (KTMA 10b/2).

’Adil pâdişâh Hâkdın halâyıqka rahmetdür ve memâlikke mûcib-i emniyet ü ref’et “Adil hakan, Hak’tan halka rahmet, ülkelere de emniyet ve ululuk sebebidir” (MK 6a/8).

Bimârlar hâliğa şefkat kerek “Hastaların durumu için şefkat gerekir” (MK 16b/2).

Nökerlerige âş hân-kâh râtibesidin ve çihreleriğa ma’âş şeyh ü müderris vazîfesidin “Korucularının yiyeceği tekkenin ödeneğinden, görevlilerinin geçimi şeyh ve müderrislere ayrılan paradandır” (MK 10b/11-12).

Şehğa sipâh dervişler du’âsıdur, fuqarâ himmeti ve têngri rızâsıdur “Hakan için gerekli olan asker, dervişlerin duası, fakirlerin himmeti ve Tanrı’nın rızasıdır” (MK 12a/2-3).

Zehr bérıp bimâr öltürgüçi tabîblık bularğa naşîb, zûr bile öltürgüçi yaşşılar bularğa köre türk tabîb “Zehir vererek hastaları öldüren hekimlik bunların nasibi(dir), zorbalıkla öldürülen iyiler bunlara göre hekimden kaçmıştır” (MK 10a/9-10).

Yoknı bar kıлмақ ve barnı yok kıлмақ anıng kudretiğa âsân “Yoğu var etmek ve varı yok etmek O’nun kudreti için çok kolaydır” (MK 2a/8-9).

Tabîbka öz fennide hazâkat kerek “Bir hekim için gerekli olan, kendi alanında usta olmaktır” (MK 16b/2).

Anğa bâkî olsun cihândârlık “Padişahlık onun için baki olsun” (MK 7b/7).

Halâyıqka bu şehdin olsun neşât / Demî bolmasun hâlî andın bisât “Bu hakanın varlığı insanlar için mutluluk kaynağı olsun ve taht bir an bile onsuz kalmasin” (MK 7b/8).

Edâsın özige farz bilür “Yaptıklarını söylemeyi kendisine farz bilir” (MK 3b/1).

Fiğân ki yâr mañga yâr bolmadı hergiz / Enîs-i hâtır-ı efgâr bolmadı hergiz “Ah! Sevgili bana asla yâr, yaralı gönle dost olmadı” (BHTD XXX/1).

Mèn zārğa sèn dèk yene bir yār tapılmas / Sèn yārğa mèn dèk yene bir zār tapılmas “Benim gibi zavallıya senin gibi bir sevgili, senin gibi bir sevgiliye de benim gibi bir âşık bulunmaz” (BHTD XIV/1).

Dèdi Mūsā Hūdāvendā du ‘ā kay vaqt icābetdür / Dèdi Allāh seher turup du ‘āğa qol kötergen bar “Musa dedi: Ey Allah’ım, dua hangi vakit kabul olur? Allah dedi: Seher vakti kalkıp dua için el kaldıran var.” (MN 18/123).

Dédiler Hāzret-i Mūsā birāder / Bolurmusiz öziñiz bizge rehber “Sevgili Musa birader, bize rehberlik eder misiniz, dedi” (MN 3/10).

Qarārım yoq otururge tururge hiç sâ‘atı “Oturmaya, durmaya hiçbir saatim, zamanım yok” (MN 44/11).

Çilān aydı ki mēndür-mèn nā-yāb / Hemme ağırık devāsığa esbāb “Hünnap dedi ki eşsiz olan benim, bütün hastalıkların tedavisine yararım, her derde devayım” (MM 75).

Munça ta ‘rif manğa kılmış / Ne had özgelerge ziyāde söz kılmış “Bu kadar söz benim için söylenmiş(tir), başkaları için bu kadar söz söylenmiş midir” (MM 108).

Tapılmas mèn barça gedāylarğa / Kısmetim boldı şāh u baylarğa “Ben yoksullar için bulunmayanım, şahlara ve zenginlere kısmet oldum” (MM 111).

Sēni yēydür gārīb şāh u gedā / Tüşkeniñg boladur eşekke gızā “Seni yoksul şahlar ve dilenciler yemektedir, düşen (meyvelerin) eşek(ler)e gıda olmaktadır” (MM 17).

Aşmı ve sunı andağ üleştürğüçi yoq turur kim gedāydın tā pādīşāhğaça ve kumurskdın tā pīlğaça ve çipindin tā simurğğaça barçasınıñ ahvālīga lāyık berür “Yiyeceği ve suyu yoksuldan padişaha, karıncadan file, sinekten anka kuşuna kadar hepsinin durumlarına uygun biçimde (onun gibi) paylaştıran yoktur” (ŞT 65a/3-4-5-6).

Bu sözge tüşünüñg “Bu söz üzerine düşünün” (ŞT 82a/3).

Muhammed barıp anğa nöker boldı “Muhammed gidip onun hizmetine girdi (onun için hizmet etti)” (ŞT 76b/1).

Türkni öziñizge pādīşāh bilip anıñg sözindin çıkmañg tedi “(Yafes’in oğlu) Türk’ü kendinize padişah bilip onun sözünden çıkmayın, dedi” (ŞT 69a/8).

Belī emdi sipāhgerçilikni örgengil dep oğlige mahrem-i rāz kırk yigit koşup çehār bāğ-ı hıyālīga yiberdi “Evet, şimdi askerliği öğren diye oğluna gizlice kırk yiğit verip Çeharbağ’a gönderdi” (PSH 2a/4-5).

Saṅga Ḥaḫdın mundağ kısmet yazıldı “Senin için Allah tarafından böyle kısmet yazıldı” (PSH 9b/2).

Muṅga bir ḥile kılamak lâzumdur “Bunun için bir hile yapmak gerekir” (PSH 12b/4).

Öz öziṅge ayttı ki “Bu devlet **hiç kimge** müyesser bolğan emesdür “Kendi kendine şöyle dedi: “Bu devlet hiç kimseye nasip olmuş değildir” (PSH 18b/7-8).

Anı tonumaḫğa yol yokdur “Onu tanımaya yol yoktur” (ÇKNT 1b/7).

Dost demegil ol kişini kim dostlarıṅğa düşmendür “Dostlarının düşmanı olan o kişiye dost deme” (ÇKNT 25b/10).

Her işğa bir vaktı ta ‘yīn kıurlar “Her iş için bir vakit belirlerler” (ÇKNT 33a/1).

Nē özige fāyidesi bar ve nē ḡayrıge “Ne kendisine faydası var ne başkasına” (ÇKNT 8b/12-13).

Ni ‘metniṅ tamamı ḫalāyık birle boldı ve ḫalāyıkğa siyāset lazım keldi “Nimetlerin tamamı insanlarla birlikte ortaya çıktı ve insanlara siyaset gerekti” (ÇKNT 3a/1).

Pādişāhlar naṣīḫatige ‘amel kılamak vācibdür “Padişahların nasihatlerine göre davranmak vaciptir” (ÇKNT 25a/2).

3.2.3. Amaç, Sebep İşlevi

Amaç, sebep işlevli yönelme hâli ekli öge, yönetici ögeye yöneltilen *ne için, hangi sebeple, hangi amaçla* gibi soruları cevaplayarak fiilin gerçekleşme amacına ya da sebebine açıklık getirir. Bu işlevinde ek, kimi zaman isimlere kimi zaman da isim-fiil veya sıfat-fiil türünden bir fiilimsiye gelmiştir. Ekin bağlı olduğu yönetici öge çoğunlukla fiil ya da fiilimsi, kimi zaman da ek-fiille çekimlenmiş isimdir.

İsim + yönelme hâli eki

Ercāsb intikāmıḡa yıbardı “Ercasb’dan intikam almak için gönderdi” (KTMA 4b/6).

Öz mülkidin **ilm talebiḡa** şehrga kēlip erdi. “Ülkesinden ilim öğrenmek için şehre gelmişti.” (MN I 260/T124).

Bir kün Oğuz yıraq yerge avḡa kētdi “Bir gün Oğuz uzak bir yere ava (av için) gitti” (ŞT 71b/11).

İsim-fiil + yönelme hâli eki

Fūsūn kılamakğa açıp lebleriṅ til “Dudakların büyü yapmak amacıyla söze başlayıp...” (DN 325).

Til açtı bende tég süsen kopup āzād ornındın / Okumaklıkka şeh me-dhin yasadı kadd-ı bālāni “Susen yerinden serbestçe kalkıp bende gibi dile geldi ve padişahın medhini okumak için yüksek boynunu gösterdi.” (MSD 287).

Kimni öltürmekke atsañg ok meniñg cānum çıkar “Oku kimi öldürmek için atarsan at benim canım çıkar” (NŞ 83/6).

Anı tutmakğa tamğa çıktı “Onu tutmak için dama çıktı” (TEH 17a/5).

Ġamzesi her dem ki kan tökmekke hūnī istedi / Kōzleri mēn kanı tolğan sarı imā kıldılar “(Sevgilinin) gamzeleri kan dökmek için huni istedi. Gözleri kanı dolmakta olan beni işaret etti.” (FK 159/3).

Şevk otıga yanmakğa özin urdı Nevāyī / Kavduñg kēl ü lutf ēyleben ol tilbeni yandur “Nevāyī (sevgiliye duyduğu) şevk ateşiyle yanmak için kendini vurdu (sen de onu) kovdun. Gel ve lütfederek o divaneyi yak.” (FK 143/7).

Sıfat-fil + yönelme hâli eki

Alarnı kaytarur üçün her keçkurun haber kılurğa nakkäre kaçarlar “Onları geri çağırmak için her akşam haber vermek üzere nekkare çalarlar” (KTMA 9a/14).

Alarnıñ kemālāt-ı āvāzesin eşitip yırak yollar kaç’ kılp mübārek şöhetleriğa müşerref bolurğa kēlgenler alarnı aşhāb arasında gāyet-i ta’ayyūnlıkdın mutlakā tanımaslar ērdi “Onların olgunluklarının sesi-ni, ününü işitip, uzak yollardan kutlu sohbetleriyle şereflemeye gelenler onları meclistikeler arasında özelliklerinden hiç tanıyamazlardı” (HM T759b/22-23-24).

Mülk bāğın ma’mūr kılurğa ebr-i sīr-āb mülk ehli közin yaraturğa mihr-i cihān-tāb “O, ülke bağlarını imar etmek için yağmurla dolu bulut ve halkın gözünü aydınlatmak için cihanı aydınlatan güneştir” (MK 7a/6-7).

Ulemā kētürgen gül-āb şışeleri kim hālī kalıp bāde salurğa kāfī mü-lazımları alıp “Bilgelerin getirdiği boş kalmış gül suyu şışelerini adamları şarapla doldurmak üzere alır” (MK 10b/8).

Yeti yüz yılınıñ içide seksendin artuğ kişi imān keltürmegeñige açığılanıp halkğa du’ā-yı bed kıldı “Yedi yüzyılın içinde seksenden fazla kişinin iman getirmemesine öfkelenip halka beddua etti” (ŞT 68b/1).

3.2.4. Değer, Bedel, Karşılık İşlevi

Ekin işlevlerinden biri de bir varlığın değdiği karşılığı, önem derecesi-ni, değerini ifade etmektir. Örneklerde değer, bedel, karşılık işleviyle kul-lanılan ekin yaygın olarak *al-* “almak”, *sat-* “satmak”, *bēr-* “vermek” gibi fiillerin yönetim alanında olduğu görülmüştür.

Mëni êki akçağa algaylar “Beni iki akçe karşılığında alacaklar” (TEH 8a/14).

Bir tebessümğa lebidin cännü bërdim sūd üçün / Cänım alıp la ‘li anıñg bolmadı ħandân nè sūd “(Sevgilinin) dudağından bir tebessüm karşılığında can(ımı) verdim. Canımı aldığı hâlde dudakları gülmedi, ne fayda!” (FK 131/3).

Zülfi sevdāsığa naqd-i ‘ömr bërdim āh kim / Yétmedi cänımğa bu sevdāda cüz noqşān nè sūd “(Sevgilinin) saçlarının sevdasına ömrümü verdim. Canıma bu sevdadan zerre kadar ulaşmadı, ne fayda!” (FK 131/4).

Kişi almas sëni satıp pulğa “Kimse seni parayla alıp satmaz” (MM 16).

3.2.5. Görelilik İşlevi

Ek, kimi zaman tek başına kimi zaman da *köre* “göre” edatı ile birlikte kişinin bir durum, olay, konu veya düşünce karşısındaki tutumunu, görüşünü, bakış açısını ifade eder.

Sizge āsāndur eger mën bolmasam “Eğer ben olmasam sizin için kolaydır.” (LD 2576).

İskenderge ariştonıñ rayı dil-pezir tüşüp “Aristo’nun düşüncesi İskender’e hoş gelip...” (KTMA 6b/8).

Misāfirğa her öy bir turfe menzil “Misafir için her ev bir konaklama yeridir” (SM 99/12).

Mundağ şahğa müslimān bëg nebi ħidmetide törtevdin biri dëk “Böyle bir hakan için bir İslam beyi, Hz. Peygamber’in hizmetindeki dört kişiden biri gibidir” (MK 7b/9).

Mundağ tabībniñ yüzi mariz köñlige maħbūbdur ve sözi bīmār cānığa mergūbdur “Böyle bir hekimin yüzü hastanın gözüne sevimli görünür ve sözleri de hastanın gönlüne hoş gelir” (MK 16b/7-8).

Zehr bërip bīmār öltürgüçi tabīblik bularğa naşib, zūr bile öltürgüçi yaħşular bularğa köre türk tabīb “Zehir vererek hastaları öldüren hekimlik bunların nasibi(dir), zorbalıkla öldürülen iyiler bunlara göre hekimden kaçmıştır” (MK 10a/9-10).

Seni yalğuz këlmağıñ-çün manğa manzūr emesdür / Öziñ yalğuz këlip munda ki ‘ālemler kalıp yolda “Bana göre (bu söylediklerin) senin yalnız gelmene bir mazeret olmaz, ümmetlerini yolda bırakıp kendin yalnız geldikten sonra” (MN 10/59).

Ma ‘nāsı barçağa ma ‘lüm turur “Anlamı herkesçe bilindir” (ŞT 72a/14).

Bu kün manğa āħir zamān bolupdur “Bu gün benim için zamanın sonu demektir” (PSH 8b/6).

3.2.6. Vasıta İşlevi

Çağatay Türkçesinde yönelme hâli ekinin işlevlerinden biri de fiile sorulan *kim ile, ne ile, hangi yolla, nasıl* gibi sorulara cevap vermek yani fiilin hangi vasıtayla, ne şekilde gerçekleştiğini göstermektir. Bu işlevinde ek, kimi zaman bir fiil ya da fiilimsinin kimi zaman da ek-fiille çekimlenmiş bir ismin yönetimindedir.

Kefenni kanğa bulğap lāle yanğlık “Kefeni lale gibi kana boyayıp” (DN 344).

Hālā ol işke meşğüldür. “Hâlâ o işle meşguldür” (MN I 254/T122).

Kātiblikke meşhūr ērdi. “Kâtiplikle meşhur idi” (MN I 61/T44).

Tört dīvānğa meşhūrdur. “Dört divanı ile meşhurdur” (ME 11-269b).

Alarnıñ kemālāt-ı āvāzesin eşitip yıraç yollar kaç’ kılıp mübārek şohbetleriğa müşerref bolurğa kēlgenler alarnı aşhāb arasında gāyet-i ta’ayyūnlukdın mutlakā tanımaslar ērdi “Onların olgunluklarının sesi-ni, ününü işitip, uzak yollardan kutlu sohbetleriyle şereflemeye gelenler onları meclistikeler arasında özelliklerinden hiç tanıyamazlardı” (HM T759b/22-23-24).

Tufūliyyetleri eyyāmıda bu nev’ āsār u ‘alāmet köp menkūldür, []ebt ēterge meşğül bolulsa söz uzar “Çocukluk günlerine ait bu türlü belirtiler ve işaretler çok anlatılmıştır, kaydetmeye uğraşılsa söz uzar” (HM T759a/24-25).

Şevk otığa yanmakça özin urdı Nevāyī / Qavduñg kēl ü lutf ēyleben ol tilbeni yandur “Nevāyî (sevgiliye duyduğu) şevk ateşiyle yanmak için kendini vurdu (sen de onu) kovdun. Gel ve lütfederek o divaneyi yak.” (FK 143/7).

İşk sıfatığa muttaşıfdur “Aşk sıfatıyla nitelendirilmiştir” (MK 58b/4).

Seyhūn deryāsı kim Xujend suyığa meşhūrdur (BN I 2a/10).

Vefāğa at çıkardım köp cefā tartıp zihī devlet / Ki ehl-i ‘ışk ara bu ismğa mevsūm bolğay-mēn “Çok sıkıntı çekip vefayla şöhret oldum; âşıklar arasında bu adla anılmam (ne hoş saadettir)” (BHTD XLV/4).

Köp emgekler körgendin soñg yaşımız ottuz tokkuzğa yetkende tārīh miñg taqı elig birde yılan yılında H’ārezm memleketinde atamız tahtında olturup yurt işige meşğül bolduk “Çok eziyetler gördükten sonra yaşımız otuz dokuza ulaştığında, 1051 tarihinde, yılan yılında, Harezmi’de babamın tahtına oturup memleket işleriyle uğraştık” (ŞT 65b/1-2-3).

Pes neçe miñg kişiler meniñ bu söz aytқанımğa bilmegenlerin bilip köñgülleri hoş bola turur “İşte benim bu anlattıklarımınla bilmediklerini öğrenen binlerce kişinin gönlü hoş olur” (ŞT 66a/10).

Hak emridin uşal cāmlar meyğa tolğay “Allah’ın emriyle o kadehler şarapla dolar” (MN 35/251).

Yüregim ğamge toldı hıç bir vakti açılmaydur “Yüreğim gamla doldu, hiçbir vakit açılmıyor” (MN 41/4).

‘Aşk otığa yana yana gül yüzüm soldı n’eyleyin “Aşk otuyla yana yana gül yüzüm soldu, neyleyim” (PSH 23b/1).

Derd-i hicrāna peymānım toldı n’eyleyin “Kadehim ayrılık derdiyle doldu, neyleyim” (PSH 23b/2-3).

Kēlip körgil könglüm kana boyadı “Gel de gör, gönlüm kana boyandı” (PSH 9b/7).

Şenüber kolinı köterip du ‘āğa meşğül bolup zār zār yığlaşıp hemeleri āmīn dēdier “Senuber elini kaldırıp dua edip ağlarken hepsi birden âmin dediler” (PSH 8a/11).

Açlıkğa ölgen hūbrakdur, gedāynıñ nānı birle tiriglik kılğunça “Fakirin ekmeğiyle hayatta kalmaktansa açlıkla ölmek daha iyidir” (ÇKNT 26a/8).

Ey oğul; hūşuñ birle bolğul, yigitlikinğ ve yaşlıkıñğa mağrūr bolma “Ey oğul, akıllı ol, gençliğine gururlanma” (ÇKNT 29a/4).

Fazilet ve hünerinğge gurūr kılma “Fazilet ve hünerinle gururlanma” (ÇKNT 16b/10).

Halāyıkñıñ ğamıge şādlık kılmağay-sēn tā halāyık sēniñ ğamınğge şād bolmağay “İnsanların dertlerine sevinmeyeceksin ki insanlar da senin derdinle mutlu olmasınlar” (ÇKNT 10a/11).

Her yahşı yamanğa derhāl şādmān ve ğamğın bolmağıl ki bu kūdekler işidür “Her iyilik ve kötülükle hemen mutlu veya mutsuz olma, çünkü bu çocukların işidir” (ÇKNT 12b/10-11).

3.2.7. Üstünlük, Karşılaştırma İşlevi

Ek, kimi örneklerde isimleri fiillere üstünlük, karşılaştırma işlevi ile bağlamıştır.

Bolur bir ayğa her kün muqābil “Her gün bir aya karşılık gelir” (DN 536).

Kim etiptür ‘aselğa sirke tercih “Kim sirkeyi bala tercih ederse...” (DN 603).

Āteş bizge galebe kıldı “Ateş bize galip geldi” (NMŞF R154a/3).

Eger alarğa ğālib kēseñ sēn dēgen dēk kılay yok ērse sēni helāk ētey “Eğer onlara üstün gelirsen senin dediğin gibi yapayım yok eğer yenemezsen seni öldüreceğim” (TEH 11b/9-10).

Özin 'ışk bābıda **Ferhād ve Mecnūnğa** terciḥ kılıptur. “Kendisini aşk hususunda Ferhād ve Mecnun’a tercih etmiştir (kendisini Ferhat ve Mecnun’dan üstün görmüştür).” (MN I 461/T246).

Ve her nev' el şohbet ü huşūsiyyeti ki alarğa heves bolğay, bu fakīrniñg tecribesi alarğa bes bolğay “Her çeşit insanın sohbet ve özel durumuna heves etmek yerine bu fakirin tecrübelerini tercih ederler” (MK 5b/5).

Özüñge kıyās kılgıl “(Onları) kendinle karşılaştır” (ÇKNT 3a/12-13).

Bilgil ki şāhib-i şerī'at, namāznı hemme dīnlerğa berāber kılıpdur “(Şunu) bil ki Peygamberimiz, namazı bütün dinler için eşit kılmıştır” (ÇKNT 4b/2).

3.2.8. Durum İşlevi

Kimi zaman ek, fiilin nasıl, ne şekilde gerçekleştiğini ifade eder.

Firākıdın körüp cevri ü sitemni / Sığışdurup biri birige gamnı “Ayrılık acısıyla acı çekip, dertleri birbirine (iç içe) sığıştırıp...” (DN 165).

Firāvān pend bērdim öz özümge “Kendi kendime bol bol nasihat ettim” (DN 204).

Kebüter tēg ağız ağızığa koyğay “Güvercin gibi ağız ağıza koyacak” (DN 540).

Te'emül kıldı bir dem öz öziğe “Bir an etraflıca kendi kendine düşündü” (DN 374).

Katık bolğandın soñg biri birige yapışa turur “Katılaştıktan sonra birbirine yapışır” (ŞT 72a/16).

Öz öziñge ayttı ki “Bu devlet hīç kimge müyesser bolğan emesdür” “Kendi kendine, bu devlet hiç kimseye nasip olmuş değildir, dedi” (PSH 18b/7-8).

3.2.9. Bulunma İşlevi

Ek, kimi örneklerde bulunma hâli ekinin işlevini yerine getirmektedir. Ancak bu örneklerin sayısı sınırlıdır.

Dēgil Mūsā kēlip tursun bu yerge / Kulağ salsun meni emdi sözümge “Söyle Musa burada dursun, sözlerime kulak versin” (MN 2/6).

Eyā Mūsā bu yerge gusl kılmañg “Ya Musa, burada gusletmeyin” (MN 4/19).

Pencşenbe kün nidā kēlür ümmetlerge / Hāzır boluñg tūbā dirahıt sā-yesiğe “Perşembe günü ses duyulur ümmetlere: Tuba ağacının gölgesinde hazır olun” (MN 30/213).

Vaktâki sên bir kişige yaşıllık kılsañg körgil ki yaşıllık kılğan vaktâda kaçça rāhat ve hoşluk ki ol kişige yetipdür, sêniñg köñlüñge çendân rāhat ve hoşluk peydâ bolur “Ne zaman sen bir kişiye iyilik yapsan o kişi huzurlu ve mutlu olur, senin gönlünde de huzur ve mutluluk ortaya çıkar” (ÇKNT 10b/6-7).

3.2.10. Özne (Eyleyen) İşlevi

Yönelme hâli eki, öznesi doğrudan belli olmayan meçhul fiillerin öznesine işaret edebilir (Eckmann, 2003: 67-68). Bu tür kullanımlarda yönelme hâli ekli öge, aslında fiili gerçekleştiren mantıksal öznedir.

Avda rūhu gāzālî ecel okığa katıl boldı “Avda ruh ceylanı ecel oku ile katledildi (Avda ecel oku ruh ceylanını katletti)” (KTMA 7a/7-8).

Ol hem atasınıñg kätılığa maqtül boldı. “O da atasının katili tarafından katledildi” (MN I 46/T50).

Muhammed Zekerıyyâ öyige barıp şākirdleriğa maṭbūḥ ve eftimūn kaynatturup içti “Muhammed Zekeriya, evine gidip öğrencilerine matbuh⁴ ve eftimum⁵ kaynattırıp içti” (ÇKNT 16a/9-10).

3.2.11. Zaman İşlevi

Ek, fiilde gösterilen hareketin yapılma zamanını, süresini gösterebilir.

Bu künnüñg işini sên tañğğa saldıñg ay cāhil “Ey cahil, sen bu günün işini yarına bıraktın” (LD 44).

Ehl-i cennet ḥurrem bolup anda yatḳay / Êrtesige ol münādî nidā kılğay “Cennet ehli olanlar mutlu olup orada yatar, ertesi gün o tellal bağırır” (MN 28/195).

3.2.12. Zamanda Sınırlama İşlevi

Yönelme hâli ekinin işlevlerinden biri de fiilde gösterilen hareketin zaman bakımından sınırlarını çizmektir. İncelenen eserlerde ekin bu işlevini tek başına değil, edat ya da başka eklerle birlikte yerine getirdiği görülür.

Yönelme hâli ekli isim + edat (têgrü, dëgin, dëginçe, tēgi)

Yönelme hâli eki, bağlandığı edatlarla birlikte fiilde belirtilen hareketin zamanını sınırlar.

Her kēçe tañğğa tēgin kök künbezi içre yanar “Her gece sabaha kadar gök kubbesi içinde parıldar” (MSD 10).

Ay yüzüñgüñg ḥasretinde her kēçe tañğğa dëgin / Közlerimniñg yaşıdın yer üzre āḥter saçılır “Ay yüzünün hasretiyle her gece tan vaktine kadar gözyaşlarımdan yere inciler saçılır” (GD 817).

4 Matbūḥ: Bir sıvı içine konulup kaynatılmış veya haşlanmış ilaç (Uygun, 2021: 430).

5 Eftimūn: Çiçeği, yaprağı ve kabuğu hastalıkların tedavisinde kullanılan bir dağ bitkisi (Uygun, 2021: 326).

Kıyāmetğa tēgin seyr étse gerdūn tapmağay hergiz / Cihān mülki üçün bir siz tēgin sultān-ı haqqānī “Dünya, kıyamete kadar beklese de sizin gibi adil bir sultanı asla bulamaz” (LD 118).

N’iyleyin kim şubhğa tēgrü tirig koymadı tün “Gece, sabaha kadar (bende) can bırakmadı, ne yapayım” (FK 519/5).

Nēcege tēgrü tizgünür-sēn uşbu bāğ u bustāna “Bu bağ ve bahçede ne zamana kadar çekinerek yaşayacağım?” (ŞHD 110b/3).

Çıkma hâli ekli isim + yönelme hâli ekli isim

Ezeldin ebedge işim boldı şād “İşim ezelden ebede şad oldu.” (ŞHD 29b/11).

Kündin künge derdim boldı ziyāde “Derdim günden güne arttı” (BOD 23a/3).

Kündin künge elemlerim boldı ziyade “Elemlerim günden güne arttı” (PSH 16b/3).

Ellig yıldın tā atmışğa her ayda özide kemlik ve noqşān tapar “Elli(n-ci) yıl(ın)dan altmış(ıncı) (yılına) kadar her ay kendinde eksiklik bulur” (ÇKNT 31a/1-2).

Sınırlama hâli ekli isim

Yönelme hâli eki, zamanda sınırlama işlevini eşitlik eki ile birlikte de yerine getirebilir. Bu durumda ortaya çıkan +GAÇA, +KAÇA eki, tarafımızdan hazırlanan başka bir çalışmada *sınırlama hâli eki* olarak adlandırılmıştır⁶.

Her kimerse zāhidlik kılsa ‘ilmsiz ‘ömriniñ āhiriğaça dīvāne bolğay “Dayanağı ilim olmayan zahitler ömrünün sonuna kadar divane olur” (ÇFK 24b/1).

Ol zamānğaça kim yulduzlar āsmānda köp bolğay “O zamana kadar yıldızlar gökyüzünde çok olacak” (ÇFK 16b/21)

Ol zamānğaça kim yulduzlar āsmānda köp bolğay. “O zamana kadar yıldızlar gökyüzünde çok olacak.” (ÇFK 16b/21)

Ve altı yılğaça anıñ hıdmetide bu nev ‘bolur érdim “Ve altı yıla kadar onun hizmetinde bu şekilde oldum” (NMFS R116b/26).

Tün yarımğaça bu nev ‘édi “Gece yarısına kadar bu şekildeydi” (BD 108/7).

Bir yılğaça kişi birlen sözleşmedi “Bir yıl kadar kimseyle konuşmadı” (ŞT 186/17).

6 Bk. Uçar, F. M. (2011). “Çağatay Türkçesinde Sınırlama Hâli”. *TÜBAR*, XXIX, 421-446.

Çıkma hâli ekli isim +sınırlama hâli ekli isim

Tanğdın akşamğaça nâz uykusu içre ol köz “O göz, tan vaktinden akşama kadar naz uykusundadır” (NŞ 620/4).

Andın bu târîhğaça yigirmi beş yıldur ol devletka müşerrefdür “O zamandan bu tarihe kadar yirmi beş yıldır ki o devletle şereflenmiştir” (MN I 320/T140).

Her şabâhdın tüş vaktiça ve pîşîndin akşamğaça oturup anca iş kırlurlar “Her sabahtan öğlen vaktine, her ikindiden akşama kadar oturup o kadar çok iş yapılır” (KM 10a/15).

Atmışdın yetmişgeçe her haftada özide kemlik körer “Altmışından yetmişine kadar her hafta kendinde bir eksiklik görür” (ÇKNT 31a/3).

3.2.13. Mekânda Sınırlama İşlevi

Yönelme hâli eki, fiilde belirtilen hareketi mekân bakımından sınırlar. Bu işlevini de *zamanda sınırlama* işlevinde olduğu gibi başka ekler ve *têgrü, dëgin, dëginçe, têgi* gibi edatlar yardımıyla yerine getirir.

Yönelme hâli ekli isim+ edat (têgrü, dëgin, dëginçe, têgi)

Ki meydân başığa dëgin yetkürüp “Meydan başına kadar ulaştırıp” (Sİ 2210).

Çıkma hâli ekli isim + yönelme hâli ekli isim + edat (têgrü, dëgin, dëginçe, têgi vb.)

Amma Türknîng uluğdın kiçikige dëginçe ve nökerdın bëgige dëginçe Sart tilidin behre-menddürler “Fakat Türkler, büyükten küçüğüne, hizmetçiden beyine kadar Sart dilinden nasiplerini almışlardır” (ML B7b/9-10).

Çıkma hâli ekli isim + yönelme hâli ekli isim

Könğöldin kim könğülge yol durur dërler gâlağ ermiş / Ki mihrim hiç te'îr êtmedi nâmihrîbânımğa “Gönülден gönüle yol vardır, derler, yalanmış çünkü sevgim, o vefasız sevgilime hiç etki etmedi” (BHTD XLVI/6).

Çıkma hâli ekli isim + sınırlama hâli ekli isim

Pâdsâhdın gedâğaça êlnîng mühr ve tanuğlığı bile mükemmel bolup turur “Padişahdan sıradan insanlara kadar diğer insanların da mühür ve tanıklığıyla mükemmel olarak kaydedilmiştir” (V 7b/13).

3.2.14. Çıkma, Uzaklaşma, Ayrılma İşlevi

Çağatay Türkçesinde ekin çok sık olmamakla birlikte çıkma hâli ekinin işleviyle kullanıldığı da görülmüştür.

Köñgüldē gamzesidin yüz cerāhat / Kōpup derd ü uçup közümge rāhat
“(Onun) yan bakışlarıyla gönülde yüzlerce yara, dert oluştu, gözümden rahatlık uçup gitti” (DN 164).

Mēni sēn körmegey-sēn özge hergiz / Perī tēg közünge uçkay cemālim
“Beni asla görmeyeceksin, yüzüm gözlerinden peri gibi uçup gidecek” (DN 283).

Sonuç

Yönelme hâli ekinin Çağatay Türkçesindeki söz dizimsel ve anlam bilimsel işlevlerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda ifade edilmiştir.

1) Çağatay Türkçesinde +GA, +KA, +(n)A biçimlerinde olan yönelme hâli eki; isimleri fiillere, isimlere ve edatlara bağlayarak isimlerin söz dizimsel görevler üstlenmesini yani cümlenin veya kelime grubunun bir ögesi olmasını sağlar.

2) Ek, *yer, yön* bildiren, *yaklaşma* ifade eden temel işlevinin yanı sıra kelimeler arasında *amaç, sebep, durum, zaman, içlilik, mahsusluk, mensupluk, görelilik, bedel, karşılık, üstünlük, karşılaştırma, vasıta, zamanda ve mekânda sınırlama* gibi türlü anlam ilgileri oluşturur.

3) Ek, bu işlevlerini kimi zaman bağlandığı *köre, karşı, tegrü, değin, değinçe, tēgi* vb. edatlarla birlikte yerine getirir: *Ki meydān başığa değin yētkürüp* “Meydan başına kadar ulaştırıp” (Sİ 2210), *amma Türknīng uluğ-dın kiçikige değinçe ve nökerdin bēgige değinçe Sart tilidin behre-mend-dürler* “Fakat Türkler, büyükten küçüğüne, hizmetçiden beyine kadar Sart dilinden nasiplerini almışlardır” (ML B7b/9-10), *n'ıleyin kim şubhğa tegrü tirig koymadı tün* “Gece, sabaha kadar [ben de] can bırakmadı, ne yapayım” (FK 519/5).

4) Ekin anlam bilimsel işlevlerinin ortaya çıkma biçimi, yönetiminde olduğu fiilin anlam alanıyla bağlantılı olup mental ya da hareket bildirir bir niteliğe sahip olan fiil, aynı işlevde bile değişiklikler oluşturabilmektedir. *Erbāb-ı garaž sözige zinhār inanma* “Düşmanların sözüne sakın inanma” (BHTD XXXV/1) örneğinde yönelme hâli eki, mental bir özelliğe sahip olan *inan-* “inanmak” fiilinin ilişkili olduğu varlığı belirtirken *andın ilm tahşili için şehrga keldi*. “Ondan ilim tahsil etmek için şehre geldi” (MN I 321/T141) cümlesinde ek, hareket bildiren fiilin yöneldiği, yaklaştığı yeri işaret etmektedir.

5) Yönelme hâli ekinin Çağatay Türkçesindeki söz dizimsel ve anlam bilimsel işlevleri aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 1:

Ekin Anlam Bilimsel İşlevleri	Örnek Cümleler	Ekin Söz Diziminde Bağlandığı Yönetici Öge
Yönelme, yaklaşma, yön bildirme işlevi	<p><i>Ölügni hem ol yerge defn ettiler</i> “Ölüyü de oraya defnettiler” (Sİ 1019).</p> <p><i>Birevge keydürüp tãc-ı Hüsrevi</i> “Birine Hüsrev’in tacını giydirip...” (PSH 19a/1-2).</p> <p><i>Yigirmi yulğa yaqın şeyh ve mütevellî erdi</i> “Yirmi yıla yakın şeyh ve mütevellî idi” (MN I 314/T137).</p>	Fiil, filimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim
İçinlik, mahsusluk, mensupluk işlevi	<p><i>Anğa bākī olsun cihāndārлық</i> “Padişahlık onun için baki olsun” (MK 7b/7).</p> <p><i>Pādīşāhlar naşīhatige ‘amel kılamak vācibdür</i> “Padişahların nasihatlerine göre davranmak vaciptir” (ÇKNT 25a/2).</p> <p><i>Kirmekke ev yok.</i> “Girecek ev yok” (ŞT 73b/8).</p>	Fiil, filimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim, isim
Amaç, sebep işlevi	<p><i>Ercāsib intikāmığa yıbardı</i> “Ercasb’dan intikam almak için gönderdi” (KTMA 4b/6).</p> <p><i>Füsün kılamakça açıp lebleriñg til</i> “Dudakların büyü yapmak amacıyla söze başlayıp...” (DN 325).</p> <p><i>Mülk bāğın ma’mūr kı-lurğa ebr-i sīr-āb mülk ehli közin yaruturğa mihr-i cihān-tāb</i> “O, ülke bağlarını imar etmek için yağmurla dolu bulut ve halkın gözünü aydınlatmak için cihanı aydınlatan güneştir” (MK 7a/6-7).</p>	Fiil, filimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim

Değer, bedel, karşılık işlevi	<i>Mëni êki akçağa algaylar</i> “Beni iki akçe karşılığında alacaklar” (TEH 8a/14). <i>Kişi almas seni satıp pulğa</i> “Kimse seni parayla alıp satmaz” (MM 16).	Fiil, fiilimsi
Görelilik işlevi	<i>Ma'nāsı barçağa ma'lūm turur</i> “Anlamı herkesçe bilinir” (ŞT 72a/14). <i>İskenderge aristonıng rayı dil-pezir tüşüp</i> “Aristo'nun düşüncesi İskender'e hoş gelip...” (KTMA 6b/8). <i>Misāfirğa her öy bir turfe menzil</i> “Misafir için her ev bir konaklama yeridir” (SM 99/12).	(+edat) fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim
Vasıta işlevi	<i>Fazilet ve hüneringge gurūr kılma</i> “Fazilet ve hünerinle gururlanma” (ÇKNT 16b/10). <i>Kefenni kanğa bulgap lāle yañgıñlık</i> “Kefeni lale gibi kana boyayıp” (DN 344). <i>Hālā ol işke meşguldur.</i> “Hālā o işle meşguldür” (MN I 254/T122).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim
Üstünlük, karşılaştırma işlevi	<i>Āteş bizge galebe kıldı</i> “Ateş bize galip geldi” (NMSF R154a/3).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim ⁷
Durum işlevi	<i>Kebüter tég ağız ağızğa koyğay</i> “Güvercin gibi ağız ağıza koyacak” (DN 540). <i>Sığışdurup biri birige ğamnı</i> “Dertleri birbirine (iç içe) sığıştırıp...” (DN 165).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim ⁸

7 İncelenen eserlerde üstünlük, karşılaştırma işlevli yönelme hâli ekinin ek-fiille çekimlenmiş bir isim ve fiilimsiyeye bağlandığı bir örnekle karşılaşılmamakla birlikte ek, sonuna geldiği ismi bu işlevle de isim ve fiilimsiyeye bağlama potansiyeline sahiptir.

8 Durum işlevli ek, isimleri fiil, fiilimsi ve ek-fiille çekimlenmiş isimlere bağlayabilir. Metinlerde ekin sadece fiil ve fiilimsiyeye bağlandığı örnekler görülmüştür.

Bulunma işlevi	<i>Eyā Mūsā bu yerge gusl kılmaŋg</i> “Ya Musa, burada gusletmeyin” (MN 4/19).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim ⁹
Özne (eyleyen) işlevi	<i>Ol hem atasınıŋ kätılığa maqtül boldı.</i> “O da atasının katili tarafından katledildi” (MN I 46/T50). <i>Şäkirdleriğa maqbūh ve efitimun kaynatturup içti</i> “Öğrencilerine matbuh ve efitimun kaynattırıp içti” (ÇKNT 16a/9-10).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim ¹⁰
Zaman işlevi	<i>Bu künnüŋg işini sên taŋgga saldıŋg ay cāhil</i> “Ey cahil, sen bu günün işini yarına bıraktın” (LD 44).	Fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim ¹¹
Zamanda sınırlama işlevi	<i>Nêçege tēgrü tizgünür-sên uşbu bāg u bustāna</i> “Bu bağ ve bahçede ne zamana kadar çekinerek yaşayacaksın?” (ŞHD 110b/3). <i>Her kēçe taŋgga tēgin kök künbezi içre yanar</i> “Her gece sabaha kadar gök kubbesi içinde parıldar” (MSD 10). <i>Ezeldin ebedge işim boldı şād</i> “İşim ezelden ebede şad oldu.” (ŞHD 29b/11).	(+edat) fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim
Mekânda sınırlama işlevi	<i>Ki meydān başıga dēgin yēt-kürüp</i> “Meydan başına kadar ulaştırıp” (Sİ 2210). <i>Köŋüldin kim köŋülge yol durur derler gālaŋ ermış</i> “Gönülden gönüle yol vardır, derler, yalanmış” (BHTD XLVI/6).	(+edat) fiil, fiilimsi, ek-fiille çekimlenmiş isim

9 Bulunma işlevli ekin sınırlı sayıda örneklerinde yönetici öge fiildir. Ancak ek, isimleri fiilimsi ve ek-fiille çekimlenmiş isimlere de bağlayabilir.

10 Çalışmada özne işlevli ekin fiil ve fiilimsiye bağlandığı örnekler mevcuttur. Ancak ek, ek-fiille çekimlenmiş isimlere de bağlanabilir.

11 Ek zaman işleviyle isimleri fiillere, fiilimsilere ve ek-fiille çekimlenmiş isimlere de bağlayabilir. Çalışmada

Çıkma, uzaklaşma, ayrılma işlevi	<i>Ƙopup derd ü uçup közüm-ge rāhat</i> “Gözümden rahatlık uçup gitti” (DN 164). <i>Perī tēg közüñge uçqay cemālim</i> “Peri gibi uçup gidecek yüzüm” (DN 283).	Fiil, fiilimsi
----------------------------------	--	----------------

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Boz, E. (2004). “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*. Ankara: TDK Yayınları, 501-512.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, N. (2015). “Türkçe Sıfatların İstem Bilgisi”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 77-90.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emre, A. C. (1954). “Türkçede Cümle: I. Ünlemden Cümleye”. *TDAY-Belleten*, 105-180.
- Eraslan, K. (1970). “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 113-124.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Brill.
- Ergin, M. (1990). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış Genişletilmiş Yeni Basım*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkman Akerson, F. ve Ozil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfatlı Yan Tümceler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gökdayı, H. (2010). “Türkiye Türkçesinde Öbekler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 1297-1319.
- Hirik, S. (2017). “Öbek Yapılarda Yönetim”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 389-416.

sadece iki örnek mevcut olup bu örneklerde fiilin yönetimindedir.

- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY-Belleten*, 193-262.
- Sinanoğlu, S. (1957). “Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümleş”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, VI (67), 368-371.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: TDAD: 9.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uçar, F. M. (2011). “Çağatay Türkçesinde Sınırlama Hâli”. *TÜBAR*, XXIX, 421-446.
- Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbusnâme Tercümesi İnceleme, Metin, Dizin, Ekler Dizini, Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi Biçim Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstünova, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Bursa: Sentez Yayınevi.

Örneklerin Alındığı Eserler ve Kısaltmaları

- BD Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: AKM Yayınları.
- BHDT Tekcan, M. (2007). *Bayram Han'ın Türkçe Divanı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- BN Tekin, Ş. ve Alpay Tekin, G. (1993). *Zahiruddîn Muhammed Babur Mirza Bâburnâme I*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.
- BOD Arslan-Erol, H. (2008). *Bozoğlan (Yûsuf Bég ve Ahmed Bég) Destanı/ İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BV Türkay, K. (2002). *Alî Şîr Nevâyî, Bedayiu'l-Vasat (Üçüncü Dîvân)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÇFK Erbay, F. (2003). *Muhammed Bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (inceleme-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇKNT Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbusnâme Tercümesi İnceleme, Metin, Dizin, Ekler Dizini, Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- DN Köktekin, K. (2013). *Yûsuf Emiri Dehnâme*. Ankara: TDK Yayınları.
- FK Kaya, Ö. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.

- FN Sarıca, B. (1996). *Allâhyâr Sûfî'nin Fevzî'n-Necât'ı (İnceleme, Metin, Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GD Erdem Uçar, F. M. (2015). *Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GS Kut, G. (2003). *Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- HM Abik, A. D. (2006). *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l- Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- KM Türk, V. (2020). *Ali Şîr Nevâyî Kitâb-ı Münşeat*. Ankara: TKAE Yayınları.
- KMNM Gedik, S. (2010). *Baba Rahim Meşreb'in Kitâb-ı Mebde-i Nûr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KTMA Türk, V. (2019). *Ali Şîr Nevâyî Kitâb-ı Tevârih-i Mülûk-ı 'Acem*. Ankara: TKAE Yayınları.
- LD Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- LM Çelik, Ü. (1996). *Alî-şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*. Ankara: TDK Yayınları.
- LT Canpolat, M. (1995). *Ali Şîr Nevayî, Lisânü't- Tayr*. Ankara: TDK Yayınları.
- ME Eraslan, K. (1993). *Alî-şîr Nevâyî Mizânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- MK Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ML Barutçu Özönder, F. S. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- MM Abik, D. (2005). *Meyveler Münazarası Doğu Türkçesi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- MN Aşçı, Ufuk Deniz (2010). *Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerîm Mûsâ-nâme İnceleme - Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- MN I Eraslan, K. (2001). *Alî Şîr Nevayî, Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- MSD Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- MZE Gözütok, A. (2008). *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr (Gramer-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- NMŞF Eraslan, K. (1996). *Alî-şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- NŞ Karaörs, M. (2006). *Ali Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: TDK Yayınları.

- PSH Zengin, A. ve Erdoğan, Ü. (2019). *Geç Dönem Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Perizad-Senuber Hikâyesi Giriş-Metin-Gramer-Dizin-Tıpkıbasım*. İstanbul: Gece Akademi.
- RD Toprak, F. (2017). *Hoca Nazar Hüveydâ Râhat-ı Dil İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- RŞ Yıldırım, T. (2016). *Saykali Ravzatü 'ş-Şüheda İnceleme-Metin-Dizin 1. Bölüm 1-236*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Sİ Tören, H. (2001). *Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî, (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- SM Oral Seyhan, T. (2005). “Ali Şîr Nevayî-Sirâcü'l-Müslimîn 1 (Giriş-Karşılaştırmalı Metin)”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 88-120.
- ŞAD Erdem Uçar, F. M. (2019). *Şeyh-zâde Atâyî Dîvânı I, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞHD Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ŞMM Fidancı, M. (1994). *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞT Kargı Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TEH Türk, V. (2015b). *Ali Şîr Nevâyî Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ (Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TKAE Yayınları.
- V Türk, V. (2015a). *Ali Şîr Nevâyî Vakfiye İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TKAE Yayınları.

Extended Summary

Our way of perceiving the world becomes concrete with language after passing through the filter of mind. Expression of feelings and thoughts occurs when the units making up the language come together in accordance with the syntax rules and interact with each other. However, the impossibility of a limited number of language units to express an unlimited number of emotions and thoughts reveals the necessity of assigning more than one function to language units. Thus, each units in the language is assigned with various functions, including syntactic and semantic. Correct determination of these functions, which are related to each other, is of great importance, especially in historical text analysis.

One of the multifunctional units of the language is suffixes. Meanings of suffixes, which do not have a meaning on their own, emerge during the relationships they establish between words. Having structural and semantic qualities, these relations enable the formation of various syntactic structures in the language.

Constituting an important part of the vocabulary of a language, nouns are meaningful language units that have the feature of expressing entities, feelings, thoughts and situations on their own. Nouns, which have a meaning field on their own, must also be a part of the syntax for communication to occur. One of the language units making nouns a part of the syntax is case suffixes. Case suffixes are suffixes showing the states of nouns during their relations with nouns, verbs and prepositions. In addition to its main function of indicating direction or goal of action, dative case suffix also provides meanings such as time, reason, purpose, limitation in time and space, presence, intention, peculiarity, belonging, relativity, situation, means, value, cost, response, and comparison. Dative case suffix, enables the words end of which it is added to take on syntactic functions in a word group or sentence, that is, to become a complementary element depending on the executive element of the sentence.

According to the dependency grammar theory, both word groups and sentences consist of an executive element and complementary elements attached to it. While the executive element of word groups is a verb, noun, preposition or adverb at the end, the executive element in sentences is a verb or a noun conjugated with an complementary verb. Complementary elements, which are formed and function according to the executive element, are responsible for completing, clarifying, expanding or enriching the meaning and are divided into two as mandatory and optional elements according to whether their relationship with the executive element is mandatory or not. Mandatory elements are elements that must be present in a sentence in order for a word group or sentence to be constructed in accordance with the rules of the language, which create semantic or syntactic gaps when removed. However, optional elements are elements that do not disrupt the syntactic structure of the sentence with their absence, but enrich and expand the sentence semantically with their presence.

Whether the complementary elements are mandatory or optional in the syntax is determined by the executive element in accordance with the rules of the language. In sentences where the executive element is a noun conjugated with a

complementary verb, the obligatory element is the subject; and other elements are optional elements that complete the executive element in terms of place, direction, time, situation, comparison, and means. In verb sentences, the situation is slightly different, and the number of obligatory elements in the sentence is related to the volition of the verb in the executive position. The number of elements with suffix that must enter in the execution field in order for a verb to form a sentence is considered the volition of that verb. In Turkish, the number of volition of each verb is different. Moreover, a verb does not have a fixed number of volition, and this number may vary according to the meaning of the verb. Every verb needs a subject. Some verbs do not need any other element than subject in order to form a regular and meaningful sentence. These types of verbs are characterized as single-volition verbs. On the other hand, in order to avoid semantic and structural gaps in the sentence, some verbs require answers to questions such as who, to whom, from whom, what, for what, to where, from where and they require elements other than the subject to enter the execution field. Such verbs are considered to be verbs with two or more volitions.

From this point of view, the aim of this study is to identify the elements with dative case suffix in word groups and sentences in Chaghatai Turkish, which are mandatorily in the execution field of the executive element with semantic interests such as place, direction, orientation, reason, peculiarity, comparison. The absence of dative case suffix in the sentence does not create a semantic or structural gap but completes the executive element with various semantic interests; and to evaluate the semantic relationships that suffix creates between words in such structures.

As a result of the evaluation, it has been observed that the main task of the dative case suffix, in the forms as +GA, +KA, +(n)A, used in the works written in Chaghatai Turkish is to connect nouns to verbs, nouns and prepositions. The case suffix it allows nouns to undertake syntactic tasks, that is, to be an element of a sentence or word group.

In addition to its basic function of indicating direction or goal of action, in the works of this period, dative case suffix established various meaning relations between words such as *purpose, reason, situation, time, convenience, specialty, belonging, relativity, cost, response, superiority, comparison, instrument, limitation in time and space*. The suffix sometimes fulfills these functions through prepositions such as *köre, karşı, tegrü, değin, değinçe, tēgi*. In particular, it has fulfilled the function of limitation in time and space regularly with other suffixes and prepositions.